

FİNANSAL KRİZLER VE MALİYE POLİTİKASININ ÖNEMİ

Ferhan ÇAKIR¹

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 12.11.2021

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 29.12.2021

Atıf/©: Çakır, F. (2021). Finansal Krizler ve Maliye Politikasının Önemi. Journal of Public Economy and Pubic Financial Management, 1(1), 28-51

Özet

Ekonomiler geçmişten günümüze çeşitli krizlerle karşı karşıya kalmış, krizlerden çıkış amacıyla para ve maliye politikalarına başvurmuştur. Krizlerin ortaya çıkış nedenlerinin farklı olması, hangi politikaların hangi zamanlama ile uygulanacağını belirlemektedir. Öte yandan özellikle 1980 sonrası krizler küresel ölçekte yaşanmakta ve ekonomik ağların birbiriyle sıkı ilişkisinden dolayı kısa sürede tüm ekonomileri etkileyebilmektedir. Çalışmada 1929 büyük dünya buhranından günümüze krizler ele alınmış, krizlerle mücadelede maliye politikası uygulamaları incelenmiştir. Büyük buhran ile başlayan Keynesyen maliye politikaları petrol krizini takip eden on yıllar boyunca popülerliğini kaybetmiş fakat 2008 küresel krizi ile para politikasının yetersizliği anlaşılacak şekilde maliye politikası uygulamalarına zorunlu bir dönüş yaşanmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde Covid 19 pandemisi kaynaklı enflasyon artışları ve büyüme beklentilerine yönelik düşüşler hükümetleri genişletici maliye politikası uygulamalarına sevk etmektedir. Özetle denilebilir ki maliye politikası ekonomik krizlerden çıkış amacıyla uygulanan en temel politika olma özelliğini korumaktadır. Günümüz küresel ekonomik sisteminde sermaye hareketlerinin serbestliği ve finansal piyasaların birbirine olan bağımlılığı düşünüldüğünde maliye politikalarının para politikaları ve finansal yapı ile uyumlu olması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Maliye Politikası, Mali Önlemler

FINANCIAL CRISES AND THE IMPORTANCE OF FINANCIAL POLICY

Citation /©: Çakır, F. (2021). Finansal Krizler ve Maliye Politikasının Önemi. Journal of Public Economy and Pubic Financial Management, 1(1), 28-51

Abstract

Economies have faced various crises from the past to the present and have applied to monetary and fiscal policies in order to get out of the crises. The different reasons for the emergence of crises determine which policies will be implemented and with what timing. On the other hand, especially the post-1980 crises are experienced on a global scale and can affect all economies in a short time due to the close relationship of economic networks with each other. In the study, the crises from the great world depression of 1929 to the present were discussed, and the fiscal policy practices in the fight against crises were examined. Keynesian fiscal policies, which started with the Great Depression, lost their popularity during the decades following the oil crisis, but with the 2008 global crisis, the inadequacy of monetary policy was understood, and there was a forced return to fiscal policy practices. In the current period, inflation increases due to the Covid 19 pandemic and decreases in growth expectations prompt governments to implement expansionary fiscal policies. In summary, it can be said that the fiscal policy remains the most basic policy implemented to get out of the economic crisis. Considering the freedom of capital movements and the interdependence of financial markets in today's global economic system, fiscal policies should be compatible with monetary policies and financial structure.

Keywords: Crise, Fiscal Policy, Fiscal measures

¹ Öğr. Gör. Dr. Ferhan ÇAKIR, Pamukkale Üniversitesi Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, Maliye Programı, ferhanberkay@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0936-3345

GİRİŞ

Ekonomik krizler ekonominin tarihi kadar eski dönemlere dayanmakla birlikte piyasa sisteminin hemen hemen tüm dünyada uygulanan bir sisteme dönüşmesi ile krizlere eğilim artmıştır. Kapitalizmin ilk büyük krizi olarak kabul edilen 1929 krizi on yıl gibi uzun bir süre tam anlamıyla aşılamamış, küresel nitelikli bir kriz olmamakla birlikte bir dünya savaşına neden olmuştur. 1929 krizi döneminde Keynes'in durgunluktan çıkış için kamunun talep yaratıcı yönde politika izlemesine ilişkin teorisinin uygulamaya geçirilmesi ile bir anlamda modern maliye politikası vücut bulmuştur.

Krizlerden çıkışta kamunun talep yaratma gücünü temel alan Keynesyen maliye politikaları farklı iktisatçılar tarafından süreç içerisinde geliştirilmiş ve fonksiyonel maliye anlayışına dönüşmüştür. 1973 petrol krizini takip eden süreçte neo-liberal politikalara geri dönüş dönemine kadar tüm dünyada farklı yoğunluklarda olmakla birlikte Keynesyen maliye politikalarının hâkim olduğunu görmekteyiz.

Günümüzde küresel ekonomik yapı ise yaşanan krizlerin dünya ölçeğinde hızla yayılmasına neden olmaktadır. Günümüz kapitalist sistemi içerisinde finansal krizlerin sıklaşması ve geçmişten farklı olarak küresel ölçekte yaşanıyor olması krizlerle mücadelede izlenen para ve maliye politikalarında farklılıklar yaratmaktadır. Küresel düzende, 1997 yılında yaşanan finansal ağırlıklı Asya krizi Türkiye ve Rusya gibi bazı ülkeler kriz yaşamış olmakla birlikte küresel bir krize dönüşmeden atlatılabilmiş ve fakat 2006 yılında başlayan dalgalanma ile büyük bir küresel finans krizine dönüşmüştür. Kriz dönemlerinde genellikle vergilerin artırılması, harcamaların azaltılması ve para arzının düşürülmesine yönelik para ve maliye politikaları tavsiye edilmekle birlikte özellikle 2008 krizi ile genişletici maliye politikalarının özellikle resesyon ve durgunluk dönemlerinde toplam talep ve ekonomik faaliyetlerin etkilenmesinde daha etkili olduğu görülmüştür. Bazı kesimlerin "Keynesyen Rönesans" olarak adlandırdığı bu gelişmede kuşkusuz krizden çıkış için devreye sokulan mali paketlerin etkinliği ön plandadır. 2019 yılı aralık ayında başlayan Covid-19 pandemisinin neden olduğu küresel durgunluk da benzer şekilde para politikası tedbirleri yanı sıra genişletici maliye politikası önlemleri ile stabilize edilebilmiştir.

1.EKONOMİK KRİZ

Ekonomik faaliyetler tarihsel süreç içerisinde çeşitli dengesizlikler içerisine girebilmiş, bazı durumlarda bu dengesizlikler krizlere dönüşmüştür. Tarihçesi milattan öncesi dönemlere kadar uzanan ekonomik krizler özellikle merkantilist dönemi takip eden süreçte dünyada ekonomik faaliyetlerin artması, para-kredi mekanizmalarının hızlanması, sanayileşme gibi gelişmelere paralel olarak sıklıkla gözlenen bir iktisadi olgu niteliğindedir.

1.1.Ekonomik Kriz Kavramı

Kriz kavramı sosyal bilimler alanında "aniden meydana gelen kötüye gidiş yönlü gelişme", "buhran", "büyük sıkıntı", "bunalım" gibi kelimelerle eş anlamlı kullanılmıştır. Ekonomik kriz, finansal kriz, siyasi kriz, hükümet krizi gibi kavramlar bilimsel literatürde sıklıkla karşılaşılan kavramlardır. Kriz kelimesinin genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamakla birlikte kavramsal olarak belirleyici özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz (Aktan ve Şen, 2001: 1225);

Önceden öngörülemeyen ya da bilinmeyen gelişmelerin makro açıdan devlet, mikro açıdan şirketleri önemli düzeyde etkileyen sonuçlar yaratması, rutin sorunlar kriz değildir,

Kişiler ve organizasyonlar için tehlikeli olmaları yanı sıra yeni fırsatlar da yaratabilmektedirler. Bu açıdan krizler tümüyle negatif özellikli değildir,

Krizler bulaşıcı özelliktedirler. Herhangi bir sektör ya da organizasyonda ortaya çıkan kriz kısa sürede diğerlerini etkisi altına alabilmektedir,

Krizlerin süresi kısa ya da uzun olabilir, önemli olan krize karşı zamanında tedbir alınıp alınmamış olmasıdır.

Ekonomide krizden bahsedildiğinde anlaşılması gereken şeyle ilgili bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bazıları resesyonu, bazıları durgunluğu, bazıları enflasyonu, bazıları deflasyonu kriz olarak tanımlamaktadır. Hangisinin ekonomik krizi ifade ettiği ile ilgili bir fikir birliği olmamakla birlikte her birinin kesin olarak neyi ifade ettiği konusunda da fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bir ekonomik kriz şirket yatırımlarının ve tüketici talebinin düşüşü, işsizliğin yükselmesi ve kişi başı refahın düşüşü ile başlayabilmekte, bu duruma finansal alanda hisse fiyatlarındaki düşüşler ve yerli paranın değer kaybı eşlik edebilmektedir. Bazen ise krizler direkt finansal alanda başlayıp reel kesime yayılmaktadır. Derin bir ekonomik kriz oluştuğunda ise resesyon ve borç ödeyememe durumları yaşanabilmektedir (Eğilmez, 2020:48).

Bu çerçevede ortaya çıkış noktalarına göre ekonomik krizleri “reel sektör krizleri” ve “finansal krizler” olarak iki grupta ele alabiliriz. Reel sektör krizleri mal ve hizmet piyasalarında enflasyon, işgücü piyasalarında işsizlik krizleri olarak ortaya çıkmaktadır. Finansal krizler ise bankalar, sigorta şirketleri, factoring, leasing, fon yönetim şirketleri gibi mali piyasalarda yer alan kurumlarda başlayan krizlerdir.

Eğilmez (2020) krizleri kapsamı açısından ele almaktadır. Buna göre krizler ulusal, bölgesel ve küresel olmaktadır. Kapitalizmin küreselleşmesinden önceki krizler genellikle ulusal ölçekli olmuştur. Ülke ekonomisinin ve dünya ticaret hacmindeki payının küçük oluşu krizin o ülkeyle ilişkili ülkelerle sınırlı kalmasına olanak sağlamaktadır (Örneğin 2001 Türkiye krizi). Bir ülkede başlayan ekonomik krizin kimi zaman ilişkili ülkelere sıçrayarak bölgesel bir krize dönüşme durumu da gözlenmektedir. Bölgesel krizlere yakın geçmişte yaşanan 1997 Asya krizi gösterilebilir. Kriz, Singapur ve Hong Kong’a da sıçramıştır. Küresel ekonomik krizler ise sermayenin serbestçe hareket etmesi ve kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte büyük ekonomilerde çıkan krizlerin küresel alana yayılmasıdır. Örneğin 2007 ABD mortgage kredi krizinin İngiltere’ye sıçraması, 2008 ikinci çeyreğinde küresel bir krize dönüşmesi (Eğilmez, 2020: 52-53)

1.2.Ekonomik Kriz Kuramları ve Modellemeleri

19.yüzyılda günümüzdeki spesifik anlamına kavuşan ekonomik kriz olgusu başta reel sektör krizleri niteliğinde olduğu için alandaki kuramsal çalışmalar da reel sektör krizleri üzerine yoğunlaşmıştır. 1980’li yıllar sonrası finansal küreselleşme hareketleri ile ekonomik krizlerin para krizleri niteliğine bürünmüş ve kuramsal çalışmalar da bu yönlü gerçekleştirilmiştir.

1900’lü yılların başlarında iktisadi krizlerin spesifik olarak ele alındığını belirtmek güçtür nitekim krizler ekonomik konjonktür teorilerinde iktisadi dalgaların çöküş evresi olarak değerlendirilmiştir. A.Smith ve Mill gibi iktisatçıların inceleme alanları normal durumlar ve uzun dönemli dengeler olmuş, çalkantılar ve krizler ikincil planda kalmış ya da yeri geldiğinde kısaca değinilen potansiyel dengesizlik durumları olarak görülmüştür. Bu dönem kuramcılarında Juglar, Sismondi ve Marx’ın ekonomik krizlerle ilgili görüşleri dikkat çekicidir.

Juglar krizleri hastalıklara benzetmiş, ticaret ve sanayinin egemen olduğu toplumların bir koşulu kabul etmiştir. Ekonomideki refah dönemleri düzenli ve ritmik bir biçimde krize dönüşecek, atlatılacak ve yeniden refah dönemlerine dönecektir. Yatırım ve üretimdeki artışlara paralel bir talep artışı

yaratılmaması durumunda genişleme konjonktüründen sert kopmalar yaşanacak, kar beklentilerinin azalması borsa çöküşlerini beraberinde getirecek, üretim, karlar, satın alma gücü ve talep zincirleme bir şekilde düşecektir. Bu durum krizdir. Öte yandan Sismondi ve Marx burjuva ve proleter sınıfların çıkar çelişkilerinin iktisadi krizlerin temel nedeni olduğunu savunurlar. Marx'a göre kapitalist bir sistemdeki kriz düşen kar oranlarından ve eksik tüketimden kaynaklıdır. Malların üreticilerin tüketicilere doğrudan tüketim için değil satış için üretilmesi paranın işin içine girmesine ve dengesizliklere neden olur (Yılmaz vd., 2005: 78-79) 1929 krizini sürecinde eserini kaleme alan Keynes ise krizlerle mücadelede maliye politikasının etkin olarak niçin kullanılması gerektiğini analiz etmiş ve görüşleri başarılı ile uygulanagelmıştır.

Kapitalist sistemin küreselleşmesi ile özellikle 1990'lı yıllardan itibaren finansal krizlerin sıklığı artmış ve dikkatler bu kriz türü üzerine yoğunlaşmıştır. Para krizleri, bankacılık krizleri, dış borç krizleri ve sistematik finansal krizler gibi farklı şekillerde görülebilen finansal krizlerin ortaya çıkış nedenleri genelde üç başlıkta toplanabilir (Karaçor vd., 2016: 8-10);

Finansal Liberalizasyon; özellikle gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finansal faaliyetleri ülkelerine çekmek amacıyla başta bankacılık sistemi olmak üzere finansal alandaki yasal düzenlemeleri gevşetmesi bu ülke ekonomilerini daha kırılgan bir yapıya dönüştürmüştür.

Sabit Döviz Kuru Sistemleri; gelişmekte olan ülkelerde uygulanan istikrar politikalarının sabit döviz kuruna (döviz çapası) bağlanması ya da dövizin değerinin yapay olarak baskılanması gibi durumlarda yerli paranın aşırı değerlenmesi dış talebi arttırarak dış ticaret açığı yaratmakta, yüksek hacimli dış açıklar ise ülkelerin rekabet gücünü azaltarak ekonomik daralmaya yol açmaktadır.

Makro Ekonomik Nedenler; tüm sisteme etki eden finansal krizlerin temelinde genelde makroekonomik dengesizlikler yer almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin 1990'lı yıllardan bu yana ekonomik büyümelerini dış kaynağa bağlamış olmaları bu ülkelerin bağımsız para ve maliye politikası uygulamalarını engellemektedir. Öte yandan bankacılık sektörü krizlerinin temel nedeni makroekonomik dengesizlikler olarak görülmektedir. Emlak fiyatlarındaki değişimler, faiz oranı yükselişleri, döviz kurundaki düşüşler vb. bankacılık sektörünü doğrudan etkileyebilmektedir.

Ekonomik krizler çoğu zaman kuramsal açıdan derinlemesine ele alınmış bir konu olmamakla birlikte küresel kapitalist aşama ile sayıları ve sıklıkları artan finansal krizleri analiz etmeye yönelik modeller geliştirilmiştir. Zaman içerisinde birinci, ikinci ve üçüncü nesil krizler olarak adlandırılan modellemeler yaşanmış olan krizleri analitik bir yaklaşımla ele almaktadır.

Krugman (1979) ve Flood ve Garber (1984) yılında birinci nesil kriz modellemelerine ilişkin çalışmalarda bulunmuşlardır. Modeller temelde krizleri oluşturan makroekonomik faktörlere yöneliktir, makro ekonomik politikalar ile sabit kur sistemindeki uyumsuzluklar çerçevesinde şekillenmektedir. Sabit döviz kuru sistemi söz konusu olan yapılarda döviz rezervlerinin erimesine ve devalüasyona neden olan uygulamalara odaklanır ve sorunun temelinde bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesini görür. Bu tür bir finansman yöntemi sabit döviz kurunu çökertmekte, döviz rezervlerinin kritik eşik altına inmesi yatırımcıları spekülasyon alanlarına yönlendirerek krizlere yol açmaktadır (Karaçor vd., 2016: 16). Bu krizlerin bir diğer nedeni zayıf bankacılık sistemine kaynak yaratmak amacıyla iç kredi hacminin genişletilmesidir (Ural, 2003: 14). Birinci nesil kriz modellemeleri 1973 petrol krizini takip eden süreçte 1982 Meksika moratoryumu ile ivme kazanan Latin Amerika ülkelerinin dış borç ve ödemeler dengesi krizlerine yönelik geliştirilmişlerdir (Gür ve Tosuner, 2002: 14).

İkinci nesil kriz modellemeleri Obsfeld (1994) öncülüğünde oluşturulmuştur. Birden fazla dengenin

olabileceğine dikkatleri çeken ikinci nesil modellemelerin temel ayırt edici yönü beklenen ve gerçekleşen ekonomik gelişmeler arasındaki fark ve etkileşimlerin birinci nesil krizlerdeki yapısal sürdürülemez politika nedenlerine bir anlamda eklenerek genişletilmesidir. Şöyle ki, ikinci nesil modellerde piyasadaki spekülasyon beklentilerinin hükümetlerin davranışlarına bağlı olduğu, hükümetlerin de benzer şekilde bu davranışlardan etkilenerek tavrını ona göre belirlediği bir ekonomik yapıda normalde oluşmama ihtimali olan bir krizin beklentiler nedeniyle oluşma ihtimali söz konusudur (Gür ve Tosuner, 2002: 15). Özetle denilebilir ki ikinci nesil krizlerin ana düşüncesi piyasa beklentilerinin makroekonomik politika kararları üzerinde doğrudan etkili olmasıdır.

Birinci ve ikinci nesil modellemeler 1997 Asya krizini açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Kendi kendini besleyen spekülasyon saldırıları olarak nitelendirilebilen üçüncü nesil kriz modellemelerinde bulaşma etkisi ön plana çıkmaktadır ve işsizlik, istihdam, sendikalar ve ücretler, ahlaki tehlike ve tersine seçim gibi asimetrik bilgi modelleri mevcuttur. Krugman (1998) “ahlak riski” ve Sachs (1998) “finansal atak” çalışmaları bu konudaki önderlik etmektedir.

Üçüncü nesil modeller Asya krizi bağlamında bankacılık ve finans sektörünü ön plana çıkartmakta, bankacılık krizleri ve para krizlerinin birbirini tetiklediğini ve bir tür kısır döngü oluşturduğunu temel almakta, ayrıca yayılma sistemini açıklamaya çalışmaktadır. Finans sektöründen kaynaklanan sorunlar devalüasyonlara yol açabilmekte, banka pozisyonlarına zarar vermektedir ve süreç bir kısır döngüye dönüşür. Dışsal faktörleri ön plana çıkartan çalışmaları ise gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerden hareketle dışsal faktörlerin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme sürecinin (yatırım ve sermaye küreselleşmesi) sanayileşmiş ülkelerde yaşanan iktisadi durumların gelişmekte olan ülkelerdeki krizleri tetiklediğini savunmaktadır (Yılmaz vd., 2005: 93)

1.3.Tarihsel Süreçte Ekonomik Krizler

Tarihsel süreçte krizler genellikle ekonomik sistemler büyük çaplı dönüşümlerin içine girdiğinde oluşmuştur. Örneğin 1873 tarihli uzun depresyon merkantilizmden sanayi kapitalizmine geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılarla ilişkilidir. Ticari kapitalizm olarak nitelendirilebileceğimiz merkantilist dönemden sanayiye dayalı kapitalist yapıya geçişte kurallar ve denetimler gecikmeli olarak gelişmeleri takip etmiş, bu sürede krizler oluşmuştur. Sanayileşmeye dayalı üretimden elde edilen aşırı arzın denizaşırı ülkelere satılması ile kriz sonlanmıştır. 1929 krizi de benzer şekilde bir dönüşüm sürecinde yaşanmıştır. Bu dönemde dünya ticaret hareketleri serbestleşmiş ve finansal kapitalizme geçiş başlamıştır. 2008 küresel krizi de kapitalizmin küreselleşmesinden kaynaklanmıştır. Sermaye hareketleri serbestleşmiş ve dünya tek bir ticari alana dönüşmüştür. Tüm bu dönüşümler yaşanırken kuralların ve denetimin değişen yapıya hızlıca uyum sağlayamaması krizlerin nedenleri ile ilgili ortak bir sonuçtur (Eğilmez, 2020: 52)

Türkiye ekonomisi 1980 sonrası liberalleşme hareketleri ile farklı bir ekonomik sisteme geçiş yapmıştır. 1980 öncesi dönemde ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası, dış ticarete korumacılık, sabit kur sistemi, fiyat ve faiz kontrolleri ile tanımlanabilecek bir ekonomik yapı söz konusudur. Gerek 1980 öncesi dönemde yaşanan krizler gerekse 1980 sonrası krizler incelendiğinde krizin kaynağı dış dünya ile bağlantılı olabileceği gibi ülke içi nedenlerden de kaynaklanmıştır. Örneğin 1929 Büyük buhranı, İkinci Dünya Savaşı, 1990-1991 Körfez Savaşı dış gelişmelerin etkisi ile meydana gelmişken, 1958 krizi ve devalüasyonu, 1979 kriz ve devalüasyonu, 1994 kriz ve devalüasyonu, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ülke içi ekonomi yönetimi hatalarından dolayı oluşmuştur (Eğilmez, 2021: 212).

1.3.1.XIX.Yüzyıl Krizleri

Ekonomik krizlerin tarihçesini milattan önceki dönemlere kadar götürmek mümkün olmakla birlikte bizim tanımladığımız anlamdaki krizler 19.yüzyıl itibariyle yaşanmaya başlamıştır. 19.yüzyıl krizlerine kısaca değinirsek (Aktan ve Şen, 2001: 5);

1825 Krizi; İngiliz yatırımcı ve bankaların Latin Amerika ülkelerindeki yatırımlarında izledikleri politikaların başarısızlığı sonucu İngiltere’de kredi hacmi daralarak İngiliz sanayisini zor duruma sokmuş ve ödemeler bilançosuna ciddi zarar vermiştir,

1836 Krizi; İngiliz yatırımcı ve bankaların ABD’deki yatırım politikalarındaki hatalar ve demiryolu inşaatı ile ilgili mali işlemler krize neden olmuş, kriz Fransa ve Belçika gibi ülkelere sıçramış, sonuç itibariyle kapitalizme muhalif bir grubun ortaya çıkması söz konusu olmuştur,

1847 Krizi; İngiltere’de demiryolu spekülasyonu sonucu başlayan bir krizdir. ABD ve Fransa’ya kadar etkileri hissedilmiştir. İngiltere Merkez Bankası kriz sonucunda sterlin konvertibilitesini geçici süre askıya almıştır,

1857 Krizi; Avustralya ve ABD’de bulunan altın madenlerinin spekülatif hareketlere yol açması sonucu oluşmuş, ABD ve Avrupa ülkeleri krizden ciddi etkilenmiştir,

1866 Krizi; ABD ve İngiltere’de demiryoluna yüklü yatırımlar yapan bir bankanın iflasıyla başlamış, diğer Avrupa ülkelerine de tedricen yayılmış ve zincirleme iflaslar yaratmıştır.

19.yüzyıl krizleri içerisinde en geniş kapsamlı olan ve kapitalizmin yarattığı ilk ciddi kriz olarak nitelendirilen 1873 krizidir. “Uzun Depresyon” adıyla anılan kriz 1896’ya kadar (I. Dünya Savaşı) sürmüş, kimi yorumculara göre bu uzunluk I. Dünya Savaşı’na neden olmuştur. 1873 yılı 9 Mayıs tarihinde Viyana Borsası’nın çökmesi panik yaratmış, kısa sürede sistemik bir krize dönüşmüştür. Krizin çıkış nedeni ile ilgili olarak ekonomi tarihçelerinin farklı görüşleri mevcuttur. Çoğunluk krizin çıkış nedenini Fransa-Prusya Savaşı sonrasında Fransa’nın Almanya’ya ödemek zorunda olduğu tazminata bağlamaktadır. Kimi yorumcular ABD’nin krizden etkilenmesini ABD’nin iç savaş sonrası altına bağlı sıkı para politikası izlemesine bağlamaktadır. Monetaristler ise paranın değerini belirleyen altın miktarında yaşanan kıtlığı krizin temel nedeni olarak görmektedir (Eğilmez, 2021: 116).

1.3.2.1929 Büyük Dünya Krizi

I. Dünya Savaşı sonrası savaştan galip çıkan ülkeler mağlup olan ülkelere ağır şartlar altında anlaşmalar imzalatmış, siyasi ilişkiler yanı sıra ekonomik ilişkileri de bir anlamda zora sokmuşlardır. I. Dünya Savaşı’nın ekonomilerde yarattığı tahribat ile uluslararası piyasalarda hızlı fiyat düşüşleri başlayarak 1921’de ilk kriz ortaya çıkmıştır. 1922-1927 döneminde kısmi durgunluklar yaşanmasına karşın olumlu gelişmeler yaşanmıştır². ABD’de 1927-1929 yılları arasında sanayi ve inşaat alanındaki yatırımların artışı %25’ler seviyesine yükselmiştir. Bu hızlı yükseliş kısa bir süre sonra durarak, sanayi üretiminde gerilemeler ve işsizlikte artışlar başlamıştır. Söz konusu gelişmelere paralel olarak New York borsasında işlem gören senetler aşırı değer kaybetmiş ve 1929 yılı sonbaharında Wall Street borsası çökmüştür (Ezer, 2010: 429).

² ABD, Avrupa’daki merkezi hükümet ve belediyelere yüklü miktarlarda yardımlar sağlamış, ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasında ve kalkınma faaliyetlerinde kullanılmıştır.

New York borsasındaki çöküş ile başlayan 1929 krizi kısa sürede Avrupa'yı etkilemiş ve zamanla dünya ülkelere yayılarak küresel bir nitelik kazanmıştır. Kriz ile üretim, istihdam ve milli gelirden önceki görülmemiş düşüşler yaşanmış ve bireylerin yaşam standartları ciddi derecede sarsılmıştır. Krizin etkileri doğal olarak her ülkede aynı olmamakla birlikte gösterge rakamları krizin derinliğini göstermektedir. Örneğin bu dönemde sanayi üretimi İngiltere'de %83,5, Fransa'da %71,6 ABD'de %53,8, Almanya'da %53,3, oranında düşmüştür. İşsizlik rakamları da buna bağlı olarak artmış, işsiz sayısı ABD'de 12 milyon, Almanya'da 6 milyon, İngiltere'de 2,6 milyon seviyesine ulaşmıştır. Krizle birlikte dünya ticaret hacmi hacimsel olarak %33, değer olarak %67 daralmıştır. Deflasyonist bir yapıda fiyatlar genel seviyesi de doğal olarak düşmüş, toptan eşya fiyat endeksi ABD'de %31,2, Almanya'da %30, İngiltere'de %33 oranında düşmüştür. Kriz, ABD tarihinde İç Savaş'tan sonra en büyük yıkıcı etki olarak kabul edilmektedir (Şen ve Kaya: 2015: 59).

Kapitalizmin en ağır krizi olarak nitelendirilen 1929 krizinin nedenleri irdelendiğinde parasal dengesizliklerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dönemin finansal yapısı incelendiğinde şu gelişmeler göze çarpmaktadır;

Birinci Dünya Savaşı'na girilirken ülkelerin çoğu para sistemlerini altın standardına göre yürütmüştür³. Birinci Dünya Savaşı sonrası yüklü miktarda paraya ihtiyaç duyan Avrupa ülkeleri karşılıksız para basmaya başlamışlar ve sonuçta doğal olarak yüksek enflasyon ile karşılaşmışlardır. Avrupa'da karşılıksız para basılması ve enflasyondaki artış yatırımcıları hala altın karşılığı para basmaya devam eden ABD'ye yönlendirmiştir⁴. ABD'ye olan bu yoğun akış ABD'de finansal balonların oluşmasına neden olmuştur. Özellikle borsada işlem gören hisselerin değeri normalin çok üstüne çıkmış ve halk da dahil yatırımcılar varlıklarını bu alana yığmışlardır. Hükümet ise altın girişini sürdürmek adına altın standardına devam etmiş ve deflasyonist politikalar izlemiştir. Deflasyonist politikaların yarattığı fiyat düşüşleri ile ekonomik faaliyetler gerilemeye ve Ekim 1929'da borsada düşüşler görülmeye başlamıştır. "Kara Perşembe" olarak bilinen 24 Ekim 1929'da borsada 4 milyar doların üzerinde kayıp yaşanmış ve krizde dört bin civarı banka batmıştır (Eğilmez, 2021: 121).

Söz konusu yıkım doğal olarak reel ekonomiye sıçramıştır. 1929-1932 yılları arasında dünya ticaret hacmi %60 seviyesinde gerilemiştir. Ülkeler ulusal paralarının değerini ekonominin belirsiz ortamından ve olumsuz akımlardan korumak amacıyla korumacılığa başlamışlardır. Korumacılık anlayışı ile ekonomiler tekrar dışa kapalı hale gelmişlerdir (Aktan ve Sakal, 2007).

Türkiye ekonomisi 1929 krizinden etkilenmiştir. Kurtuluş savaşından çıktıktan kısa bir süre sonra ağır bir dünya krizi ile karşılaşan ekonomide krizden en çok etkilenen kesim tarım kesimi olmuştur. Dünya pazarlarında hammadde ve tahıl fiyatlarında yaşanan düşüşler Türkiye'nin ihracat gelirlerini azaltmış ve tarımsal üretimde düşüşlere neden olmuştur. Artan benzin fiyatlarını düşük ürün fiyatları ile karşılayamayan çiftçiler makinalı tarım yapamaz hale gelmişlerdir. Trakya ve Ege bölgelerinde verimli tarım toprakları ekilememiş, boş kalmıştır. Benzeri sorunlar ticaret ve sanayi alanlarında da gözlenmiştir. 1929 bunalımının Türkiye ekonomisine başlıca etkileri, dış borç ödemelerinin ertelenerek ithalata kısıtlamalara gidilmesi, dünyada görüldüğü üzere Türkiye'de de tarım ürünleri fiyatlarında ve buna bağlı olarak ihracat gelirlerinde düşüşler, ithalatın gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan dövize ulaşmada sorunlar yaşanması olarak sıralanabilir (Ezer, 2010: 437-438).

3 Kâğıt para basımı ve döviz kurları altın üzerinden belirlenmiştir.

4 Öyle ki bu gelişmeler sonucunda dünya finans merkezi olma özelliği Londra'dan New York'a geçmiştir. Dünya altın servetinin %40'a yakını ABD'de toplanmıştır.

1.3.3.1973 Petrol Krizi

1973 petrol krizi, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği'nin (OAPEC⁵) Arap-İsrail savaşında⁶ İsrail ordusuna destek veren ABD'ye karşı petrol ambargosu koyması ile başlayan bir krizdir. Araplar kaybedilen Arap topraklarının geri kazanılması için yapılan savaşta petrolü siyasi bir baskı aracı olarak kullanmışlardır. Petrolün baskı aracı olarak kullanılmasında iki yöntem üretimi kısmak ya da fiyatların yükseltilmesidir. Arap ülkeleri genel olarak fiyat yükseltilmesini tercih etseler de Filistin halkının yasal hakları güvence altına alınana ve İsrail işgal ettiği topraklardan geri çekilene kadar üretimin her ay yüzde beş oranında azaltılmasını kararlaştırmışlardır (Öztürk & Saygın, 2017: 1-3).

Öte yandan 1973 petrol krizinin yaşanmasındaki temel faktör siyasi değil iktisadidir. 1970'lere kadar altın karşılığı ulusal parasını basan tek ülke konumundaki ABD, Ağustos 1971'de parasını altın standardından çıkarmış ve dalgalanmaya bırakmıştır. Takiben İngiltere ve diğer ülkelerin de altın standardından çıkması ile karşılıksız para basımı artmış, para değer kaybetmiştir. Petrolün değerinin ABD dolarına bağlı olması petrol ihracatçısı ülkelerinde reel gelirlerinde önemli azalmaya neden olmuştur. Bunun üzerine OPEC petrolün değerini altına bağladığını ilan etmiş, petrol fiyatları yükselmeye başlamıştır. Özetle denilebilir ki petrol krizi temelde sanal ekonomi reel ekonomi farklılığından dolayı meydana gelmiştir. Sanal ekonominin kâğıt para değerinin reel mal değerini belirleyemez duruma düşmesi sistemin bir anlamda otomatik düzenleme fonksiyonu ile kriz doğurmuştur (Eğilmez, 2020: 63-64)

Arap ülkelerinin petrol miktarını tedrici olarak azaltma kararı gelişmiş ekonomilerde büyük bir şok etkisi yaratmıştır nitekim maliyet artışları gündem gelmiştir. 1974 yılında petrol fiyatları %400 oranında artmış ve özellikle başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkeler ucuz petrol girdisine göre kurdukları sanayi üretim düzenlerinde geçmişe göre zarar etmeye başlamışlardır. Kârlarını ve ücretleri korumaya çalışan yapıda artan maliyetleri fiyata yansıtan enflasyonist bir süreç oluşmuştur. Öte yandan petrol önemli bir hammadde olması nedeniyle talebi az esnektir ve ülkeler petrolü satın almak mecburiyetinde oldukları için ülkeler kaynaklarından daha büyük payı petrole ayırmak zorunda kalmışlar, diğer mallara olan talebi kısmışlar, petrol ithalatçısı ülkelerin büyüme hızları düşmüş ve işsizlik artmıştır (Öztürk & Saygın, 2017: 3)

Tablo 1. 1973-1980 Dönemi GSYH Büyüme Oranları (%)

Yıllar	ABD	Birleşik Krallık	Almanya	Fransa	Japonya	Hollanda	İtalya	DÜNYA
1973	5,6	6,5	4,7	6,3	8,0	5,4	7,1	6,4
1974	-0,5	-2,4	0,8	4,2	-1,2	3,4	5,5	1,9
1975	-0,1	-1,4	-0,8	-0,9	3,0	0,0	-2,0	0,9
1976	5,3	2,9	4,9	4,3	3,9	4,4	7,1	5,2
1977	4,6	2,4	3,3	3,4	4,3	2,5	2,5	3,9
1978	5,5	4,1	3,0	3,9	5,2	2,6	3,2	4,0
1979	3,1	3,7	4,1	3,5	5,4	2,0	5,9	4,1
1980	-0,2	-2,0	1,4	1,5	2,8	1,3	3,4	1,9

Kaynak: Öztürk ve Saygın (2017), s.7'den, www.worldbank.org

5 OAPEC, OPEC üyesi ülkeler ile Mısır ve Suriye'den oluşmaktadır. OPEC 1960 yılında beş büyük petrol üreticisi Suudi Arabistan, Kuveyt, Venezuela, İran ve Irak'tan oluşmaktadır.

6 6 Ekim 1973 tarihinde Mısır ve Suriye İsrail'e saldırmış ve Arap-İsrail savaşını başlatmıştır.

Petrol krizinin kısa vadeli etkileri Avrupa’da hissedilmekle birlikte küresel çapta da ciddi sonuçlar doğurmuştur. Dış borç ödemelerinde sorun yaşamaya başlayan sanayileşmiş ülkelerin ithalatlarını azaltmaya başlamaları bu ülkelere hammadde ve ara malı ihracatı yapan gelişmekte olan ülke ekonomilerini etkilemiş, ekonomileri borçlanmaya ihtiyaç duyan bu ülke grubunda da bir resesyon başlamıştır. 1973 krizinin Avrupa’da tek Pazar fikrinin oluşumuna öncülük ettiği düşüncesi savunulmuştur (Örki, 2019: 6).

1973 krizinin Türkiye’ye etkisi başlangıçta yoğun olarak hissedilmemiştir. Dünya genelinde ham petrol fiyatları üç katına çıkmasına karşın 1977 yılı sonuna kadar ithalatın kısıtlanmasına yönelik ciddi önlemler alınmamıştır. İthalat artışı mevcut rezervlerin kullanılması, krediler ve kısa vadeli borçlanma gibi yöntemlerle finanse edilmiş, 1975 ve 1976 yıllarında %8 oranında büyüme kaydedilmiştir. (Demir, 2009:217) 1978 yılında yaşanan ikinci petrol krizi ise Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Döviz yetersizliği sorunu baş göstermiş, petrol ihtiyacı özel piyasalardan karşılanmıştır (Demir, 2009:220).

1.3.4.1997 Asya Krizi

1997 Asya krizi, 1997 yılı yazı başında Tayland’da başlayan, kısa süre içinde Endonezya ve Güney Kore gibi bölge ülkelerini etkileyen ve takip eden yılda Rusya’ya sıçrayan bir finansal krizdir. 1990’ların ortalarına kadar sağlıklı bir ekonomik görünüme sahip olan Asya ülkeleri (Tayland, Endonezya, Malezya, Filipinler, Güney Kore) 90’ların ortasından itibaren artan cari açıklarını kapatmak yerine finanse ederek sürdürülebilir konumda tutmaya çalışmışlar fakat finansal bir krize dönüşen bir sürecin içerisine girmişlerdir.

Asya krizi, 1997 yılı başından itibaren yoğunlaşan spekülasyon baskılarından dolayı para birimini (baht) 2 Temmuz tarihi itibarıyla dalgalanmaya bırakması ve akabinde IMF’ye başvurulması ile başlamıştır. Tayland’da büyüme ve ihracat düşmüş, işgücü maliyetlerindeki yükseliş nedeniyle rekabet gücünün düşmesi durumun şiddetini arttırmıştır. Süreç sonunda bankacılık sektöründen kaynaklı yabancı sermayenin güven kaybı artmıştır. Spekülasyon atakları ileri aşamalarda Endonezya, Malezya, Filipinler, G.Kore gibi ülkelere yönelmiş, Ekim 1997’de Endonezya, Kasım 1997’de G.Kore, IMF’ye başvurmak zorunda kalmışlardır. Krizin başlamasını izleyen altı aylık dönemde rating kuruluşları bölge ülkelerinin kredi notlarında büyük düşüşler yapmışlardır (Öztürk, 2003: 173-174)

Asya ülkelerindeki finansal serbestleşme ve deregülasyon döneminde ülkelere sermaye girişleri yükselmiş, artan sermaye kredi hacimlerini genişletmiştir. Kredilerin yüksek riskli ve verimsiz alanlara yönelmesi, ülkelerin düzenleme denetleme mekanizmalarının yetersizliği gerek kredi alanların gerekse verenlerin kredilerle ilgili düzgün değerlendirmeler yapamamaları asimetrik bilgi sorununu yaratmıştır. Öte yandan örtülü garantiler ahlaki riziko sorununu gündeme getirmiştir. Riskleri giderek yükselen bankalar döviz cinsinden kısa vadeli borçlanarak uzun vadeli kredi kullandırmaya başlamışlardır. Bilançoları bozulan bankaların finansal kırılganlığı giderek artmıştır (Karadağ, 2019: 136-137).

Üçüncü nesil bir finansal kriz olan Asya krizinde ülkelere sermaye girişini gerçekleştiren portföy sahiplerinin girişten daha hızlı bir şekilde panik kaçışları yapmaları krizi büyüten bir faktördür. Özetle denilebilir ki Asya krizi fon arz ve talep eden birimlerin yetersiz inceleme, denetleme, kısa sürede kazanç elde etme eğilimleri nedeniyle oluşmuştur ve panik kaçışları krizin boyutlarını derinleştirmiştir.

Türkiye ekonomisi 1990’lı yıllarda iki büyük ekonomik kriz ile mücadele etmiştir. 1994 krizi ve 1990’lı yılların son döneminde baş gösteren istikrarsızlık sürecini takip eden 2000-2001 finansal krizleridir. Türkiye 1980 öncesi yaşadığı makro ekonomik sorunları 24 Ocak 1980 IMF istikrar tedbirleri uygulamaları ile kısmen aşabilmiştir. Liberalleşme sürecinin bir parçası olarak 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest bırakılması (finansal liberalizasyon) TL’nin değerlenmesi, faizlerin

yükselmesi, sıcak para girişi için cazip bir ülke konumuna geçilmesi dış borçlanma limitlerini bir anlamda tüketmiş, dış borcun finansmanı için iç borçlanmaya başvurulmak durumunda kalmıştır.

1994 krizinin temelinde yatan neden kamu kesimi finansmanındaki hatalı uygulamalardır. Kamusal yatırım-tasarruf dengesizliğinin kamu borçlanma gereğini ciddi boyutlara ulaştırması ve Körfez krizinin etkilerini gidermek için hükümetin genişletici maliye politikası uygulayarak efektif talebi canlandırması krizin ana temalarıdır. Talep artışlarının sürekliliğinin sağlanması amacıyla döviz kuru baskı altına alınmış, KİT açıkları, terörle mücadelenin finansmanı, ücret artışları gibi konular kamu açıklarını arttırmıştır. Öte yandan ülkeye sermaye girişinde doğrudan yabancı yatırımlar mevcut konjonktürden dolayı çekimsiz kalmış, spekülasyon amaçlı (faiz-kur arbitrajı) sıcak para girişleri artış göstermiştir. O yıllarda mali piyasalara ilişkin kurumların ve yasal düzenlemelerin yeterli düzeyde olmayışı diğer bir deyişle sığ mali piyasalar para çıkışları söz konusu olduğunda 1994 krizinin oluşmasına ortam yaratmıştır. Kriz sürecinde TL devalüe edilmiş, bankalar açık pozisyonları nedeniyle dövize yönelmiş, merkez bankası rezervleri erimiş, enflasyon %106'ya, hazine bonosu faizleri %400'lere ulaşmıştır. Uluslararası rating kuruluşlarının Türkiye'yi riskli ülke ilan etmesiyle borçlanma maliyetleri artmış ve borç bulmak zorlaşmıştır. Nihayetinde 5 Nisan kararları alınmış ve kur dalgalanmaya bırakılmıştır (Danışoğlu, 2007: 6-7).

Türkiye ekonomisi 1998 Asya krizinden olumsuz etkilenmesinin bir sonucu olarak 1999 yılından itibaren ciddi bir dış borç yükü, cari açık, enflasyon ve kamu açığı problemleri ile karşı karşıya kalmıştır. 1999 yılında ağır bir ekonomik krizle birlikte %6,1 küçülen Türkiye ekonomisi 2000 yılında IMF denetiminde "Enflasyonu Düşürme Programı"nı uygulamaya koymuştur. Enflasyon kontrolünde talebin kısılanması temeline dayanan program üç yıllık dönemde enflasyonu tek haneli rakamlara indirerek reel faizleri düşürmek ve kamu finansman dengesini sağlıklı bir yapıya kavuşturmak hedefinde olmuş fakat en önemli eksikliği enflasyon düşürmeye odaklanması olmuştur. Nitekim uygulama sonucunda enflasyon yüzde 40'ların altına inmesine karşın döviz kurlarındaki artış enflasyonun çok altında kalmış, TL aşırı değerlendirilerek ihracatın ithalatı karşılama oranını olumsuz etkilemiştir. Dış ticaret açığının büyümesi mali piyasalarda likidite sıkışıklığına neden olmuş ve Kasım 2000 krizi yaşanmıştır. Kasım 2000 krizi mali piyasaları etkilemiş, programa olan güveni sarsmış, yarattığı belirsizlik IMF'nin ilave dış kaynak taahhüdü ile giderilmeye çalışılmış ancak Şubat 2001'deki siyasi gerilim derin bir ekonomik krize daha neden olmuştur. Şubat 2001'deki krizle uygulanabilirliğini kaybeden program, dövizin dalgalanmaya bırakılması ile döviz, faiz ve enflasyon patlamalarına neden olmuştur. Süreç içerisinde esnaf ve sivil toplum örgütlerinin tepkileri artmış, yeni bir program hazırlık çalışmaları başlamış ve elli gün sonra 14.04.2001'de "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" açıklanmıştır (Şamiloğlu, 2001: 84-93).

1.3.5. 2008 Küresel Krizi

2008 küresel krizi, 2007 yılında ABD emlak piyasasında başlayarak finansal alana sıçrayan, önemli finansal kuruluşların iflası ile derinleşen ve Avrupa başta olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına alan bir krizdir. 2008 krizi krediye ulaşım ve kredi güvenliğinde sorunlu bir yapı oluşturmuş, neden olduğu işsizlik ile toplam talep üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Yüksek işsizlik ve finansal sistemi istikrara kavuşturacak önlemler ve teşvik talebi, bütçe açıklarını korkutucu seviyelere yükseltmiş, tahvil piyasalarını ve bazı ülkeler için borçlanma maliyetlerinin tahammül edilemez seviyelere yükselmesine neden olmuştur (Romer, 2012: 1).

Krizin ortaya çıkış noktası ABD'li finans kuruluşlarının verdiği konut kredilerine dayanmaktadır. ABD konut piyasasına artan sermaye akışı konut kredisi maliyetlerini düşürmüş, fon arzı artmıştır. Piyasa söz konusu gelişmelerin rehabetine kapılmış, kredi uygulamalarında kurallar gevşetilmiş,

yüksek risk grubunda yer alan subprime krediler hızla yaygınlaşmış ve konut fiyatları yükselmiştir. Yükselen konut fiyatları ise bireyleri iyimser beklenti içine sokmuş, kâr elde etme düşüncesiyle daha fazla konut kredisi talep etmeye başlamışlardır. Bu talep artışında FED'in faizleri %1 seviyesine kadar düşürmesinin de önemli rolü bulunmaktadır. Öte yandan kredi derecelendirme kuruluşları da beklentileri bu yöne kaydırmıştır. Bankalar daha fazla kredi verebilmek için giderek daha yüksek riskli gruplara kredi vermeye başlamışlardır. 2004 yılından itibaren ise FED enflasyonist endişelerle bir yıl içinde iki kez faiz arttırmış, değişken faizle borçlanan konut kredisi (mortgage) kullanıcıları taksitlerini ödeyemez duruma düşmüşler ve konut fiyatları düşmeye başlamıştır. 2007 baharında iflaslar ile başlayan kriz, 2008 yılı son çeyreğinde banka kurtarma operasyonlarıyla derinleşmiştir. Menkul kıymetler borsasındaki düşüşler, gelir ve servet daralması, özel tüketim harcamaları düşüşü ile reel sektör resesyona dönüşmüştür (Ay ve Uçar, 2015: 20-21)

Kriz ilerleyen aylarda Avrupa'ya sıçramış, Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya gibi ülke ekonomilerinde ciddi resesyona neden olmuştur. Türkiye de benzer şekilde krizden etkilenmiş, kamusal tedbirlerle başvurarak resesyona aşılabılmıştır. 2008 krizi devlet müdahaleciliğinin ve küreselleşmenin hız kesmesi gerektiğinin gündeme gelmesi açısından önem arz etmektedir.

Tablo 2. 2000-2014 Büyüme Oranları (% GDP)

YILLAR	2000	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ABD	4,1	2,9	3,5	1,9	-0,1	-2,5	2,6	1,6	2,2	1,8	2,5
Birleşik Krallık	3,7	3,0	2,6	2,3	-0,2	-4,2	2,1	1,5	1,5	1,9	3,0
Yunanistan	3,9	5,8	0,6	3,3	-0,3	-4,3	-5,5	-10,1	-7,1	-2,5	0,5
İrlanda	9,4	3,0	5,7	5,3	-4,5	-5,1	1,8	1,1	-0,1	1,3	8,7
Portekiz	3,8	-0,9	0,8	2,5	0,3	-3,1	1,7	-1,7	-4,1	-0,9	0,8
İspanya	5,2	3,0	3,7	3,6	0,9	-3,8	0,2	-0,8	-3,0	-1,4	1,4
Dünya	4,5	3,1	4,0	4,4	2	-1,3	4,4	3,34	2,67	2,84	3,11

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?view=chart> (21.12.2021)

Küresel nitelikli bir finans krizi olan 2008 krizinden Türkiye de doğal olarak etkilenmiş ve fakat bu etkilenme reel sektörde daha belirgin olmuştur. ABD'de mortgage krizinin temel nedeni olan "subprime" kredilerin Türkiye gayrimenkul piyasasında yer almaması benzer sorunların yaşanmasını engellemiştir. Türkiye'nin 2008 krizinden finansal alanda ciddi boyutlarda etkilenmeme nedenleri arasında, yaşanan 2001 bankacılık krizi sonrası gerçekleştirilen düzenlemelerin sektörün kırılganlığını azaltmış olması ön plandadır. Bankacılık sektörü basel kriterlerini titizlikle uygulamış ve finansal istikrar sağlanmıştır. Türkiye 2008 krizinde finansal açıdan ciddi bir bunalım yaşamamasına karşın reel ekonomi açısından üretim düşüşleri ve işsizlik artışı ile karşılaşmıştır. Kriz sürecinde Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerdeki daralmalar, gelişmekte olan ülkeler için dış kaynak maliyetlerinin artışı ve kriz ortamının yatırımları düşürücü etkisi gibi etkenler ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 38).

Tablo 3. Türkiye Ekonomisinin Küresel Kriz Sonrası Makro Ekonomik Göstergeleri (%)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Büyüme Oranı	4,7	0,7	-4,8	9,2	8,8	2,1	4,2	2,9	4,0
Cari İşlemler Dengesi/GSYH	-5,7	-5,3	-1,8	-6,1	-9,6	-6,1	-7,7	-5,5	-4,5
İşsizlik Oranı	9,2	10,0	13,1	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,2
Enflasyon Oranı*	8,4	10,1	6,5	6,4	10,5	6,2	7,4	8,2	8,8

Kaynak: http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik_gostergeler.html (29.04.2016)*(TÜFE Yıl Sonu)

Tablo 3. Türkiye'nin küresel kriz dönemi ve izleyen süreçteki temel makro ekonomik göstergelerini vermektedir. Türkiye'nin büyüme oranı krizin etkisinin görülmeye başladığı 2008 yılından itibaren düşmeye başlamış, 2009 yılında -4,8 seviyesine kadar düşmüştür. Sanayi üretimindeki düşüşler bu küçülmenin temel nedenidir. KDV ve ÖTV indirimlerini de içeren 6. kurtarma paketinin etkisiyle önemli bir iyileşme sağlanarak 2010 yılında büyüme oranı %9,2'ye yükselmiştir. Benzer şekilde işsizlik oranı 2009 yılında rekor seviyeye yükselmiş (%13,1), takip eden 2010 ve diğer yıllarda düşüşe geçmiştir. Krizin neden olduğu talep düşüşleri ve ekonomik daralma Türkiye'yi de etkilemiş, özellikle ihracata dayalı üretim yapan tekstil, beyaz eşya gibi sektörlerde işten çıkarmalar gözlenmiştir.

Enflasyon oranı krizin Türkiye'de hissedilmeye başlandığı 2008 yılında iki haneli rakama yükselerek %10,1 seviyesine ulaşmıştır. Takip eden süreçte (2011 hariç) tek haneli rakamlarda seyretmeye devam etmiştir. 2007 ve 2008 yılının ilk yarısında yüksek fiyatlı petrol ve emtia fiyatları dış kaynaklı enflasyona neden olmuştur. Petrol ve emtia fiyatlarının düşüş trendine girmesi ve 2009 yılında da bu trendin devam etmesi enflasyonun gerileme nedenleri arasındadır. Ayrıca kriz ortamından dolayı yaşanan talep düşüşleri de enflasyon oranının seyrinde etkilidir. Küresel kriz kaynaklı talep daralması yanı sıra küresel belirsizlik algısı ihtiyati tasarruf eğilimini arttırmış, iç talep daralmasında etkili olmuştur. Küresel krizden dış ticaret dengesi de etkilenmiştir. Özellikle en büyük dış ticaret ortağı olan ABD ve Avrupa Birliği'nin ekonomik durgunluğu 2009 yılında ihracatı geriletmiştir. Ayrıca dış talep düşüşleri üretimi ve dolayısıyla üretimde kullanılan ara malı ithalatını da azaltmış, bu durum dış ticaret dengesine yansımıştır.

1.3.6. Covid-19 Pandemisi ve Kriz

2019 yılı aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü kısa süre içerisinde küresel çapta yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan etmiştir. 2020 senesinde aşı veya tam etkili bir tedavi yönteminin var olmaması hükümetleri eşine rastlanmamış bir takım sınırlama, kısıtlama önlemleri almaya mecbur bırakmıştır. Pandemi dolayısıyla sokağa çıkma yasakları, yüz yüze faaliyeti zorunlu olmayan işyerlerinin kapatılması, okulların kapatılması ve online eğitime geçiş, seyahat kısıtlamaları gibi tedbirlere başvurulmuş fakat salgının yayılması engellenememiştir. Söz konusu kısıtlamalar kısa vadede önemli ekonomik kayıplara neden olmuş, küresel üretim önemli ölçüde sekteye uğramıştır.

Covid-19 pandemisi geçmiş dönemlerde yaşanan salgınlardan farklı olarak sadece gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeleri değil, gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak tüm ülkeleri etkisi altına alarak belirsizlik ortamı yaratmıştır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus oranının yüksekliğine karşın

sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların yüksekliğinin salgının kontrol altına alınmasını ve ekonomik toparlanmayı kolaylaştıracağı varsayılmış, gelişmekte olan ülkelerde ise genç nüfus oranına karşın sağlık hizmetlerinin yeterli olmayışının salgının kontrolünü ve ekonomik toparlanmayı zorlaştıracağı varsayılmıştır. Gelişmiş ülkeler ekonomide oluşan sıkışıklığın aşılması amacıyla para ve maliye politikaları uygulamasına geçerek, destek paketleri açıklayarak işsizlik ve resesyona mücadele etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise ekonomik kaynakların yetersizliği nedeniyle gerekli tedbirleri yeterince alamamışlardır (Bingül vd. 2020; 197).

Covid pandemisinin kriz yaratıcı etkisi diğer krizlerden farklılık göstermektedir. Alışlagelmiş ekonomik krizlerde ciddi bir arz cephesi tıkanıklığı yaşanmamış, genellikle talep yönlü sıkıntılar ağır basmıştır. Covid 19 pandemisinde ise üretim tesisleri, işletmeler ve ticari alanlar üretime kapanmış, turizm, ulaşım sektörü gibi sektörler ise tamamen durmuştur. Pandeminin yol açtığı bu üretim düşüşü ekonomilerin arz yönünde ciddi kayıplara neden olmuştur. Covid pandemisi ile Çin ekonomisinin üretim, tedarik ve pazarlama zincirlerinde yaşanan olumsuzluklar dünya ekonomilerinde tedarik zinciri tıkanıklıklarına neden olmaktadır. Öte yandan büyümeleri büyük ölçüde sermaye girişine dayalı olan gelişmekte olan ülkeler bu dönemde yabancı sermaye girişlerinden yoksun kalmış ve hatta sermaye çıkışları yaşamışlardır.

Koronavirüsün yayılması borsa çöküşlerine, finansal volatilitenin artmasına, nominal faiz oranlarının düşmesine ve reel GSYİH'ya yansıdığı gibi reel ekonomi faaliyetlerinde daralmalara yol açmıştır. Bu şoklar ayrıca birçok ekonomistin yaklaşmakta olan küresel resesyona konusundaki endişelerini dile getirmesine neden olmuştur. COVID-19 salgını altında finansal piyasalardaki ülkelere özgü riskleri ve sistematik riskleri inceleyen Zhang vd. (2020) finansal piyasaların daha önce görülmemiş bir boyutta dramatik bir hareket izlediğini belirtmişlerdir. Araştırma bulguları, küresel piyasa risklerinin pandemiyle birlikte önemli ölçüde arttığını ortaya koymuştur. Ülkeler bazında borsa tepkileri salgının ciddiyetiyle doğrudan bağlantılı bulunmuştur. Ayrıca pandemi ile ilişkili ekonomik kayıpların piyasalardaki volatilitiyi artırdığı ve piyasaların öngörülemez bir hale gelmesine neden olduğu belirtilmiştir. Kriz ortamları bazı sektörler ve kurumlar açısından fırsata dönüşebilir. Dünya genelinde negatif etki yaratan bu pandemide de bazı sektörler gerek satışlar bakımından gerekse varlık bakımından kısa sürede normalin üzerinde büyümeler göstermişlerdir (Karaca, 2020: 6).

2.EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELEDE MALİYE POLİTİKALARI

Kapitalist krizler geçmişi 19.yüzyılın ortalarına kadar uzanan iktisadi bir olgudur. Süreç içerisinde krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve sonuçlarında farklılıklar var olmasına karşın krizden çıkış amacıyla uygulanan politikaların başında maliye politikası yer almıştır. Krizler tarihi incelendiğinde hemen hemen tüm krizlerin resesyona (büyüme düşüşü, işsizlik artışı) dönüştüğü ve çıkış yolu olarak da piyasanın fonksiyonel bir şekilde canlandırılmasının tercih edildiği görülmüştür.

2.1.Maliye Politikalarında Değişim

Ekonomik krizlerin niteliğinin tarihsel süreç içerisinde değişime uğraması krizden çıkış amacıyla uygulanan maliye politikalarında da değişiklikler meydana getirmiştir. 1980 öncesi dönemlerde genellikle ödemeler dengesi ve dış borç krizleri şeklinde yaşanan krizler, 1980 sonrası dönemde gelişmekte olan ülke piyasalarında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve para birimlerinin konvetibl hale gelmesi ile finans krizlerine dönüşmüştür. Bu krizlerin genel ortak özelliği ise yerel finansal alandan kaçış ve dövize hücum şeklindedir (Ağcakaya ve Yücel, 2020: 218) Krizlerle mücadelede uygulanan ekonomi politikalarında da dönemin koşullarına uygun olarak politika tercihi değişimleri görülmüştür.

Örneğin kapitalizmin dünya çapında ilk büyük krizi olan 1929 büyük buhranı bir durgunluk krizidir ve Keynes'in telafi edici politika uygulaması ile kısmen aşılabılmıştır. 1973 petrol krizi ise Keynesyen politikaların sorgulanmasına ve terk edilmesine neden olmuş, neo-liberal ekonomi politikalarına geçiş sürecini başlatmıştır. 2000'li yıllarda ise finansal nitelikli krizlerin sıklıkla görülmesi ile aktif maliye politikalarına geri dönüşün gerekliliği gündemdedir. Kısacası, krizlerin olduğu ekonomik iklim krizlerden çıkış için kullanılan maliye politikalarının temel belirleyicisi konumundadır.

2.2.1. 1929 Krizinde Maliye Politikası Uygulamaları

1929 krizi derinliği ve etkileri açısından tarihteki en büyük krizlerden biridir ve Keynesyen teori iktisat literatürüne bu kriz sürecinde girmiştir. Klasik iktisadi yaklaşımın kamu müdahalelerine karşı negatif duruşu yerini telafi edici kamu müdahalelerin kaçınılmaz bir gereklilik olduğu düşüncesine bırakmıştır.

1929 krizinin çıkışında izlenen ekonomi politikasının etkisi büyüktür nitekim 1929 krizinin genel kabul gören üç ana iktisadi nedeni mevcuttur. Birincisi ABD ekonomisinin belli başlı birkaç holdingin tekelinde olması, ikincisi bankacılık sisteminde yeterli kontrol, denetim mekanizmalarının ve mevduat sigortası uygulamasının bulunmayışı, üçüncüsü ABD ekonomik sisteminin klasik iktisat olarak adlandırılan ve ekonomiye devlet müdahalesinin olmaması gerektiğini savunan sistemde işleyişidir. Örneğin bu krizde kamu müdahale etmemiş, altın standardı sistemi ve para basılmasına karşıt bir politika izlenmiştir (Eğilmez, 2021: 122)

1929 buhranı ile dönemin entellektüelleri mevcut durumun klasik önermelerle çözülemeyeceğine inanmaya başlamışlardır. Mevcut klasik yaklaşımdaki mali denklik ve sıkı denk bütçe ile ekonominin kendi kendine dengeye geleceği görüşünün sorunların altında yatan ana neden olduğu inancı hâkim olmuştur. Kendisi de bir devlet adamı ve iktisatçı olan Keynes 1936 yılında yazdığı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" isimli kitabı ile kapalı bir ekonomide işleyişin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır. Teori önce ABD'de, daha sonra İngiltere'de uygulanmıştır. 1940, 1950,1960'lı yıllarda Keynesyen iktisadi görüş hakimiyetini devam ettirmiştir.

Keynesyen teori arzın talep tarafından belirleneceği ve ekonomide milli gelir seviyesini belirleyen efektif talep düzeyi olduğunu savunur. Hane halkı ekonomik belirsizlik durumunda harcamalarını kısar ve birikimlerini ekonomiye aktarmaya çekinir. Bu durum ekonomik daralmaya ve milli gelirin düşmesine, akabinde gelir düşüşüne bağlı olarak talep düşüşleri ve fiyat düşüşleri yaratmaya başlar. Bu durumda devletin ekonomiye müdahalesi zorunludur. Devlet talebi uyuracak biçimde müdahalede bulunmalıdır. Keynesyen yaklaşım, ekonomide dengenin sağlanması için mali denklik anlayışını terk eder ve açık bütçe ile dengenin sağlanmasını savunur. Bütçe açığı -finansman kaynağına bağlı olmakla birlikte- çarpan ve hızlandırıcı mekanizmaları ile milli gelir artışı yaratacaktır. Özetle denilebilir ki Keynes durgunlukla mücadelede maliye politikası araçlarının etkin olarak kullanılmasını savunmaktadır ve bu süreç ekonomi tam istihdama ulaşana kadar devam etmelidir (Aktan ve Sakal, 2007:13-14).

Büyük buhran ile başta ABD olmak üzere çoğu ülke ekonomi politikalarında değişikliğe gitmiştir. Faiz oranları düşürülmüş, devalüasyonlar serbestleştirilmiş, fiyatlar genel düzeyi yükseltilecek talep ithal mallardan yerli mallara kaymıştır. İzlenen politikalar ile kamu harcamaları artmış, ABD ve İngiltere gibi krizden önce bütçe fazlası veren ülkeler kriz döneminde bütçe açığı vermişlerdir. Dönemin ABD başkanı Roosevelt tarafından "New Deal" olarak adlandırılan ekonomiyi canlandırma programı uygulanmıştır. Almanya'da yaşanan ekonomik çöküntü iktidar değişimine ve hatta rejim değişikliğine yol açmış, Hitler iktidara gelerek demokratik devlet anlayışını faşist bir devlet anlayışına dönüştürmüştür. İktisadi alanda ise başta altyapı ve silahlanma alanlarındaki kamu harcamaları artışı

ile işsizliği sıfıra indirmeyi ve istihdam oluşturmayı başarmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde silah fabrikalarının tam kapasite ile çalışarak ekonomiyi canlandırması büyük krizin maliyetini telafi etmiştir (Ağcakaya ve Yücel, 2016: 98-99).

ABD’de krizden çıkış amacıyla uygulanan kamu harcamaları artışına dayalı Keynesyen politikalar bir dereceye kadar amacına ulaşabilmiştir 1933 yılının ilk çeyreğinden itibaren kriz etkisi hafiflemeye başlamış, işsizlik dışındaki makroekonomik veriler önemli bir iyileşme göstermiştir. İşsizlik sorunu kriz dönemine nispetle hafiflese de tam olarak çözümlenememiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise artan işsizlik, gelir dağılımı bozulması, enflasyon yükselişi gibi gelişmelerle birlikte kamu harcamalarındaki artışı temel alan Keynesyen politikalar yetersiz kalmıştır. Fonksiyonel maliye yaklaşımı bu yetersizlik üzerine Abba Lerner tarafından geliştirilmiştir. Fonksiyonel maliye yaklaşımı devlete ekonomide daha aktif bir fonksiyon yüklemiş, fiyat istikrarı, tam istihdam gibi makroekonomik unsurların gerçekleştirilmesini devletin asli görevleri olarak tanımlamıştır. Fonksiyonel maliye yaklaşımı sadece durgunluk dönemleri için değil, enflasyonist konjonktürde de bütçe fazlası oluşturularak ekonomiyi müdahale edilmesini savunmaktadır (Şen ve Kaya, 2015: 64-67).

Türkiye, 1929 büyük ekonomik bunalımdan kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bunalımdan çıkış için Keynes tarafından oluşturulan politikalar talep yönlü olmasına karşın Türkiye açısından önemli olan arz miktarını arttırmak olmuştur. Ekonomik bağımsızlık temelinde şekillenen cumhuriyet dönemi ekonomi politikası bu dönemde devletçilik yönlü gelişme göstermiştir. Sovyetler Birliği’nin planlı ekonomi modeli büyük dünya bunalımından etkilenmemiş, sanayileşme hızla gerçekleşmeye devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde başlayan Sovyetler Birliği ile yakınlaşmanın, Âli İktisat Meclisi, Planlama Komiteleri gibi uygulamaların Sovyetler Birliği’nden esinlenilerek gerçekleştirildiği söylenebilir. (Kepenek, 2019: 60-62) 1930 yılı başında hükümet ekonomik bunalıma karşı kamu harcamalarını kamu gelirlerine uygun olarak dengelemek ve ithalata sınırlama getirerek dış ticaretin fazla vermesini sağlamak gibi iki önlem almış ve sanayileşmesini devlet girişimleri ile gerçekleştirmiştir (Kepenek, 2019: 67)

2.2.2. 1973 Petrol Krizinde Maliye Politikası Uygulamaları

1973 petrol krizi ile dünya “Stagflasyon” kavramıyla tanışmıştır. Stagflasyon kısaca enflasyon ve işsizliğin birlikte görülmesi durumudur. Stagflasyonda talep düşüşleri beraberinde ekonomik yavaşlamayı ve büyüme düşüşlerini getirmektedir. 1973 petrol krizinde petrol fiyatlarındaki artış maliyet artışları yaratmış ve arzda daralma meydana getirmiştir. Enflasyon ve işsizliğin bir arada görülmesi durumu Philips eğrisi ile uyuşmayan bir durumdur ve o güne kadar uygulanmış olan Keynesyen ekonomi politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur.

Tablo 4. Gelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İşsizlik Oranları 1970-1980 (%)

	ABD		Birleşik Krallık		Japonya		Almanya	
	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik	Enflasyon	İşsizlik
1970	5,8	4,93	6,4		6,9	1,15	3,5	0,43
1971	4,3	5,96	9,4	4,1	6,4	1,23	5,2	0,53
1972	3,3	5,62	7,1	4,3	4,8	1,42	5,5	0,71
1973	6,2	4,89	9,2	3,7	11,6	1,27	7	0,78
1974	11,1	5,59	16	3,7	23,2	1,38	7	1,67
1975	9,1	8,47	24,2	4,5	11,7	1,89	5,9	3,1
1976	5,7	7,72	16,6	5,4	9,4	2,01	4,2	3,09
1977	6,5	7,07	15,8	5,6	8,2	2,02	3,7	3,01
1978	7,6	6,07	8,3	5,5	4,2	2,24	2,7	2,89
1979	11,3	5,83	13,4	5,4	3,7	2,08	4	2,53
1980	13,5	7,14	18	6,8	7,8	2,01	5,4	2,47

Kaynak: Kaynak: Öztürk ve Saygın (2017), s.8'den, www.oecd.org , www.ons.gov.uk

OPEC'in 1973 yılında ihraç ettikleri petrol miktarını kısıtlaması ile petrol fiyatlarında yaşanan artış petrol tüketicisi ülkeler için önemli gelir kayıpları ve maliyet artışları yaratmış, OPEC ülkeleri ise gelirlerini arttırmışlardır. 1973 petrol krizi yarattığı hammadde fiyatları artışı sonucu uluslararası bir borç krizine dönüşmüştür. Borçlanmak zorunda olan gelişmekte olan ülkeler borçlarını ödeyememiş, gelişmiş ülkeler resesyona girmişlerdir. Resesyondan dolayı Keynesyen politikaları terk eden ülkeler, sıkı para ve maliye politikalarına geçmişler, bu politikalar küresel durgunluğu daha da arttırmıştır. Keynesyen politikaların krize engel olamaması bu politikaların terk edilmesine neden olmuştur.

Klasik iktisadi görüş bir anlamda yeniden canlanmış, bu çerçevede deregülasyonlar başlamıştır. Öncelikle devlet küçültülmeye çalışılmıştır. Özelleştirme çalışmaları başlamış, kamu harcamaları kısılmıştır. Finans alanında da benzer gelişmeler yaşanmıştır. Sermaye hareketleri önündeki engeller kaldırılmış, çok uluslu şirket sayısındaki artışlar görülmüş, işgücü piyasasında ücretlerin düşürülmüş ve esnek çalışma saatlerine geçilmiştir, emek yoğun üretimden teknoloji yoğun üretime geçiş görülmüştür. Friedman'ın ekonomik görüşleri ABD'de Reagen ve İngiltere'de Thatcher tarafından uygulanmaya başlanmış, finans piyasasında denetimler ve kısıtlayıcı yasal düzenlemeler kaldırılmıştır. (Ay ve Uçar, 2015: 17-19).

Friedman bu dönemde Keynesyen politikaları özellikle ekonominin arz yönünü göz ardı etmekle suçlamış, ekonomik büyüme ve istihdam noktasında arzın talepten çok daha önemli olduğunu vurgulamıştır. Öte yandan Buchanan ve Tullock tarafından kamu tercihi teorisi ve anayasal iktisat yaklaşımı ile "devletin başarısızlığı" üzerine odaklanmışlardır. Gerek akademik alanda gerekse hükümetler pratiğinde maliye politikasına karşı geliştirilen eleştiriler ve negatif yaklaşım sadece kriz sonrası 70'li yıllar boyunca değil, 1980'ler ve 1990'lar boyunca da devam etmiştir.

2.2.3. 1997 Asya Krizinde Maliye Politikası Uygulamaları

1997 diğer krizi krizlerden farklı olarak makroekonomik yapısal dengesizliklerden kaynaklanmamıştır. Krizin ana nedeni finansal sistemdeki eksiklikler ve bu ülkelerdeki yönetim hatalarıdır. Krizin bir diğer özelliği bu boyutta bir kriz yaşanacağından önceden öngörülemediği olmasıdır. Kriz sonrasında

Güneydoğu Asya ülkelerinin çoğunluğunun belirtildiği gibi tamamen esnek kur politikası uygulamadıkları gözlenmiştir. 1997 Asya krizi başlangıcında ülkeler içine girdikleri bunalımın farkındalığında olmadıklarına dair bir görünüm sergilemişlerdir. Bazı ülkeler ekonomik sıkıntıların nedeni olarak yabancı fonların (ırkçı ya da dini güdü gibi) farklı nedenlerle ülkeyi terk etmeleri olarak açıklamışlar, bir anlamda yabancı fonları suçlama eğilimine girmişlerdir (Öztürk, 2003: 174,183).

1990'ların başında Japonya ekonomisinin durgunluğuna girmesi maliye politikası ile ilgili tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. 1997 Asya krizinin Tayland, Endonezya ve Kore'de resesyon yaratması ve ABD ve Avrupa'da 2000'li yılların başında resesyon belirtileri görülmesi genişletici maliye politikalarını yeniden gündeme getirmiştir. Avrupa ülkeleri maliye politikasının etkin kullanımına nispeten mesafeli durmakla birlikte ABD 2001 yılında baş gösteren resesyonla mücadelede vergi indirimlerini bir maliye politikası aracı olarak kullanmayı tercih etmiştir. İlerleyen yıllarda yaşanan küresel kriz ile maliye politikalarına keskin bir dönüş yapıldığı söylenebilir.

Türkiye ekonomisi 1998 Asya krizinden olumsuz etkilenmesinin bir sonucu olarak 1999 yılından itibaren ciddi bir dış borç yükü, cari açık enflasyon ve kamu açığı problemleri ile karşı karşıya kalmıştır. Asya ülkelerinin finansal piyasalarının çıkış noktası olduğu bu kriz, yüksek oranlı devalüasyonlarla önlenmiş ancak Türkiye uyguladığı istikrar programlarından ötürü devalüasyona gitmemiştir. Sonuç olarak TL'nin aşırı değerlenmesi dış açıkları ciddi derecede arttırmış ve kriz ortamı yaratmıştır. 2000 yılı başlarından itibaren yaşanan istikrarsız süreç yeni maliye politikası önlemleri alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Özellikle yüksek enflasyonla mücadele amaçlı sıkı mali önlemlere ek olarak sıkı para politikası önlemleri alınmış, enflasyon oranı düşürülürken eş zamanlı olarak kamu açıklarının azaltılması hedeflenmiştir.

2.2.4. 2008 Küresel Krizde Maliye Politikası Uygulamaları

ABD'de 2007 yılında başlayan mortgage krizi ile finansal kurumlarda artan rehin ve icra durumlarına müdahale amacıyla FED bankalara iskonto penceresinden kullandığı borç verme faiz oranında düşüşe (%6,25'ten %5,75'e) gitmiştir. Faiz düşüşü likidite eksikliği ayağında kısmen etkili olsa da krizin büyüklüğü karşısında yeterli olmamıştır. ABD bankaları yüklü miktarlarda kredi kullanmalarına karşın krizin etkisinden kurtulamamışlardır. İlerleyen süreçlerde faiz indirimlerine devam edilmiş, enflasyonun kontrol altına alınması ve büyümenin sürdürülmesi amaçlanmıştır. Faiz indirimleri olumlu sonuçlar vermelerine karşın aralık ayındaki 0,25 puanlık faiz indirimine ABD piyasaları yanı sıra Avrupa ve Asya piyasalarında olumsuzluklara neden olmuş, New York borsası başta olmak üzere menkul kıymetler borsalarında düşüşler gözlenmiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 33) Faiz indirimine dayalı para politikası uygulamaları bir noktada tıkanmış diğer bir deyişle etkisizleşmiştir. Bu etkisizlik Keynes'in teorisinde belirttiği "Likidite Tuzağı" durumuna karşılık gelmektedir. Kriz ile mücadelede para politikasının etkisizliği ekonomi yönetimini yıllar sonra iradi maliye politikalarının kullanımına yönlendirmiştir. Bu yönlendirmede 2008 yılında Lehman Brothers'ın çöküşü etkili olmuştur.

Krizlerle mücadelede maliye politikası uygulanmasına çekingen yaklaşan IMF de bu süreçte maliye politikasına bakışını değiştirmiştir. IMF mevcut krizden çıkış için uygulanabilecek en uygun yöntemin mali genişleme olduğunu ilan etmiştir ve akabinde Nisan 2009'da G-20 zirvesinde ülkeler genişletici maliye politikası uygulanması yönünde uzlaşmaya varmışlardır. Krizin başlangıç aşamasında yani etkisinin ABD ile sınırlı olduğu aşamada ABD hükümeti mali genişleme paketleri uygulamış ve Avrupa Birliği ülkelerinin de desteğini almıştır. Krizle mücadelede öncelik kamu kaynaklarını kullanarak zor durumda olan banka ve diğer finansal kurumların kurtarılmasına verilmiştir. Bu şekilde finansal sistem rahatlatılmıştır. Krizin ilerleyen döneminde Avrupa'ya sıçraması ile Yunanistan, İspanya, İtalya,

Portekiz, İrlanda gibi ülkeler yeni mali politikalar uygulamaya koymuşlardır.

ABD ve Avrupa ülkelerinde uygulamaya konulan genişletici maliye politikalarında kamu teşvikleri önem arz etmektedir. ABD kongresi 780 milyar \$ tutarında teşvik paketini “Amerikan Kurtarma ve Yeniden Yatırım Yasası” olarak onaylamıştır. Kamu harcamaları ve transferlerinden oluşan paketin yanı sıra 2008 yılı ikinci çeyreğinden itibaren 150 milyar dolarlık vergi iade uygulaması başlatılmıştır. ABD’nin kamu harcamalarını arttırıcı, vergileri düşürücü yöndeki genişletici maliye politikasının benzerini Avrupa ülkeleri de uygulamışlardır. İngiltere, Almanya ve Fransa da teşvik paketleri açıklamışlardır. İrlanda ve İspanya’da oluşan bankacılık krizlerinde hükümetler banka borçlarını üstlenmişler, AB bankacılık sektöründe düzenlemeler ve kontrollü maliye politikalarını içeren reforma gitmiştir. Vergi indirimleri ve kamu harcamalarında artış olarak şekillenen politikalar sonucunda daralan ekonomi, vergi tabanının küçülmesine neden olmuş, vergi indirimleri ile bazı ülkelerde kamu gelirleri düşmüştür. İşsizlikte artış ise transfer harcamalarını arttırmıştır. Uygulanan politikalar olumlu etkisini göstermiş, 2009 son çeyreğinden itibaren büyüme ivme kazanmıştır (Göze Kaya ve Kaygısız, 2015: 178-179).

Türkiye’de küresel krizin etkilerini hafifletmek amacıyla öncelikle para politikası tedbirlerine (likidite desteği kredileri, likidite maliyetini düşüren faiz indirimi vb) başvurulmuş, yetersiz kalması durumunda ise maliye politikası tedbirleri gündeme gelmiştir. Krizle birlikte ekonomide kapasite kullanım oranlarındaki düşüşler ve işsizlik oranları artışları hükümeti gelirler ve harcamalar politikası temelli önlemler almaya itmiştir. Merkez Bankası’nın faiz indirimi ve likidite desteği politikalarına ek olarak hükümet tarafından bazı sektörleri kapsayan KDV ve ÖTV indirimlerine gidilmiş ve Türkiye’yi dört bölgeye ayıran, bölgeler ve sektörler bazında uygulanacak olan teşvik paketi açıklanmıştır. Vergi indirimleri kısa sürede hedef sektörler açısından ilk etkisini göstermiş ve özellikle dayanıklı tüketim malı ve otomotiv sektöründe canlanmayı gerçekleştirmiştir. Krizden çıkış önlem paketinin harcamalar ayağında yatırımların canlandırılması amaçlanmıştır nitekim 2008 yılı son çeyreğinde kamu harcamalarındaki artışa karşın özel sektör yatırımlarındaki azalma büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Kamu yatırımlarının özel sektör yatırımları için pozitif etkileri düşünülerek kamu yatırımlarını önceliklendirmek ve kamu yatırımlarına ayrılan kaynakların yüksek önceliğinin ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi benimsenmiştir. Kriz tedbirleri kamu maliyesi üzerine ek maliyetler oluşturmakla birlikte, ana hedefin ekonomiyi canlandırmak olduğu düşünüldüğünde bu önlemlerin yerinde olduğu görülmektedir (Karakurt, 2010: 186-189)

Türkiye’de küresel kriz sonrası uygulanan maliye politikaları nitelik açısından makro ekonomik dengeleri sağlamaya yönelik istikrar politikalarının devamıdır. 2006 yılından itibaren hissedilen iç talep daralması, sıcak para çıkışları, ihracattaki düşüşe bağlı olarak cari açık artışı ve diğer açıklardan kaynaklanan durgunluk süreci Merkez Bankası’nın faiz indirimi temelli para politikası ve vergi indirimlerine dayalı maliye politikası uygulamalarına rağmen engellenememiştir. 2008 yılında yürürlüğe giren teşvikler (otomobil, elektronik, konut alımlarında indirimler, KOBİ’lere yönelik teşvikler, Eximbank’a sağlanan sınırlı ihracat kredisi vb.) özel tüketim harcamalarında etkili olmuş, kamu açıkları ise harcama artışı ve vergi geliri düşüşüne bağlı olarak artış göstermiştir. 2009 yılında gelir arttırıcı politikalar hedefi ile mali disiplin korunmaya çalışılmıştır (Fırat, 2013: 309)

Tablo 5. Kamu Kesimi Finansman Dengeleri (2003-2014)

Yıllar	Konsolide Bütçe Giderleri (Bin TL)	Konsolide Bütçe Gelirleri (Bin TL)	Faiz Dışı Fazla (Bin TL)	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği /GSYH (%)
2003	140,454,842	100,250,427	18,404,748	7,3
2004	141,020,860	110,720,859	26,188,489	3,6
2005	146,097,573	137,980,944	37,562,903	-0,1
2006	178,126,033	173,483,430	41,320,106	-1,8
2007	204,067,683	190,359,773	35,044,981	0,1
2008	227,030,562	209,598,472	33,229,215	1,6
2009	268,219,185	215,458,341	440,050	5,0
2010	294,358,724	254,277,435	8,217,473	2,4
2011	314,606,792	296,823,602	24,448,368	0,1
2012	361,886,686	332,474,895	19,004,256	1,0
2013	408,224,560	389,681,985	31,443,475	0,5
2014	448,752,337	425,382,787	26,543,767	0,6

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html> (29.04.2016)

Tablo 5. 2002 sonrası bütçe dengelerini ve kamu kesimi borçlanma gereğine ilişkin temel gerçekleştirmeleri göstermektedir. 2000 ve 2001 krizleri sonrası izlenen sıkı mali politikalar sonucunda bütçe gerçekleştirmelerinde olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereği 2001 yılında GSYH'nın %12,1'i seviyesine kadar yükselmiş, takip eden yıllarda ise ciddi düşüşler görülmüştür. Süreç içerisinde faiz dışı fazla arttırılmaya çalışılmış, 2001 yılında 12.026.131 bin TL olan faiz dışı fazla 2006 yılında 421.320.106 bin TL'ye kadar yükselmiştir. Aynı yıl kesimi borçlanma gereğinin GSYH'ya oranı %-1,8 seviyesi ile en düşük değerine ulaşmıştır.

Söz konusu olumlu gelişmeler 2007 krizinin etkileri ile sektöre uğramaya başlamış, krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılında faiz dışı fazla süreç içerisinde en düşük değerine (440.050 bin TL) düşmüş, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH'ya oranı ise en yüksek değerine (%5) yükselmiştir. 2008 yılında kriz sonrası uygulanan politikalar ile süreç yeniden pozitif bir döneme girmiş ve özellikle 2010 sonrası dönemde yeniden disipline girmesi sağlanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği 2011 ve sonrasında GSYH'nın %1'ini geçmemiş ve faiz dışı fazla beklentiler yönünde gerçekleşmeye devam etmiştir.

2.2.5.Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye Politikaları

Covid-19 pandemisinde hükümetler kapanmaların etkilerini hafifletmek amacıyla gerek para gerekse maliye politikası araçlarını genişletici yönde ve koordineli bir biçimde kullanmak zorunda kalmışlardır.

Pandeminin ilan edildiği mart ayı içerisinde Merkez Bankaları faiz indirimine gitmişlerdir. ABD Merkez Bankası bu dönemde faiz oranını %0-0,25 aralığına çekmiştir. Süreç içerisinde belli başlı para politikası uygulamaları şunlardır; bankalara zorlayıcı düzenlemeler getirilmesi, süreçten etkilenen borçlulara anapara ve faiz moratoryumu, Merkez Bankalarının tahvil ve hisse senedi gibi APİ ile piyasalara likidite desteği vermesi, Merkez Bankalarının hızlı değer düşüşü yaşayan tahvil ve diğer menkul kıymetleri satın alması, bankalara, KOBİ'lere, sağlık sektörüne, kişi ve işletmelere sürekli kredi akışının sağlanması (Durmuş ve Şahin, 2020: 932). Süreç boyunca IMF krizden etkilenen ülkelere hızlı finansman desteği sağlamış, gelişmekte olan ülkeler bu destek ile stand-by anlaşmasına gitmeden

ve düşük faiz ile kredi olanaklarına kavuşmuştur.

Krizin etkilerini gidermek amacıyla uygulanan para politikaları tek başına yeterli gelmemiş, hükümetler Keynesyen maliye politikaları çerçevesinde mali canlandırma paketleri açıklayarak krizden çıkış bulmaya çalışmışlardır. Krizden etkilenen ve geleceği belirsiz olan hane halkı ve reel sektör para basımı ve negatif reel faizli krediler yanı sıra mali teşvik paketlerine ihtiyaç duymuşlardır. Hükümetler bu dönemde önemli büyüklüklerde mali teşvik paketleri açıklamışlardır. IMF, 11 Eylül öncesi ülkelerin küresel ölçekte COVID 19 pandemisine yönelik 11,8 trilyon dolar destek verdiğini, bunun 6 trilyon dolarının mali destek (ek harcamalar ve vazgeçilen kamu gelirleri), 5,8 trilyon dolarının kredi verme, emisyon vb. finansal desteklerden oluştuğunu açıklamıştır.

Tablo 6. Covid-19 Nedeniyle G-20 Ülkelerinin Mali Teşvik Paketleri (GSYİH)%

Ülke	Mali Teşvik Paketi/GSYİH (%)	Ülke	Mali Teşvik Paketi/GSYİH (%)
Japonya	21,1	Fransa	5
ABD	11	Almanya	4,9
Avustralya	9,9	İtalya	4,6
Kanada	9,8	Avrupa Birliği	4
Brezilya	8	Arjantin	4
Türkiye	5	Endonezya	3,9

Kaynak: Fırat, M. (2020) tarafından <https://www.statista.com/statistics/1107572/covid-19-value-g20-stimulus-packages-share-gdp/> (20.07.2020) adresinden alınarak düzenlenmiştir.

Örneğin Japonya'nın açıkladığı mali teşvik paketi GSYİH'nin %21,1'ine denk gelen bir oran ile birinci sıradadır. ABD %11, Fransa ve Almanya %5 ve %4,9, Avrupa Birliği %4, Türkiye %5 GSYİH oranlarında paketler açıklamışlardır. Uygulanan maliye politikası önlemleri harcama ve gelir yönlü şu şekildedir (Fırat, 2020:216-217);

Harcama Politikası, ABD, İngiltere, Almanya, Japonya'da düşük gelirli hane halkına nakit transferleri yapılmış ve işsizlik yardımları arttırılmış ve uzatılmıştır. Fransa, İngiltere, Kore, Singapur, İspanya, Japonya gibi ülkeler de karantinada olan vatandaşlarına ücret destekleri, firmalara sübvansiyonlar ve çeşitli destekler sağlamışlardır,

Gelir Politikası, pandemiden etkilenen kişi ve firmalar için geçici vergi indirimlerine gitmişlerdir. Sosyal güvenlik katkı paylarının ertelenmesi ve peşin vergi ödemelerinin azaltılması diğer tedbirler arasındadır. Örneğin, Çin turizm ve konaklama hizmetleri de dahil olmak üzere etkilenen bölge ve sektörlerde vergi yükünü hafifletmiş, İngiltere ağır zarar gören sektörlerdeki küçük işletmelerin emlak vergisini bir yıl boyunca indirime sokmuştur.

Türkiye, pandemi sürecinde dünyada uygulamaya sokulan genişletici maliye politikası uygulamaları ile paralellik gösteren politikalar izlemiştir. Türkiye'de uygulanan ana maliye politikası başlıkları, genişletici tüketim politikası, vergi indirimleri ve serbestisi, doğrudan gelir destekleri ve parafiskal kolaylıkları olarak sıralanabilir. Salgının olumsuz etkilerinin giderilmesi amacıyla 18 Mart 2020 tarihinde "Ekonomik İstikrar Kalkanı" paketini uygulamaya sokmuş, paket ile 100 milyar liralık kaynak kullanıma sokulmuştur. Ayrıca para politikası uygulamalarında Merkez Bankası faiz oranında indirime gitmiş (100 baz puanlık indirim ile %9,75 seviyelerine düşürülmesi), bankalara likidite desteği sağlamıştır (Durmuş ve Şahin, 2020: 937-939)

SONUÇ

Sanayi devriminden günümüze ekonomik krizler kaçınılmaz bir iktisadi olgu olarak varlığını devam ettirmektedir. Hükümetler krizlerden çıkış amacıyla para ve maliye politikalarına başvurmakta, uygulanan politika tercihleri ise içinde bulunulan ekonomik konjonktüre ve krizin ortaya çıkış nedenlerine bağlı olarak değişmektedir.

Dünyanın yaşadığı ilk büyük kriz olarak nitelendirebileceğimiz 1929 krizi maliye politikasının uygulama alanı bulduğu ilk kriz olarak nitelendirilebilir. Keynes'in teorik tavsiyeleri ABD'de uygulamaya geçirilmiş ve durgunluktan çıkış için telafi edici kamu harcamaları tercih edilmiştir. ABD yanı sıra Avrupa ülkelerinde de uygulanmaya konulan Keynesyen politikalar kısmi iyileşmeler yaratmasına karşın işsizlik sorununa istenen düzeyde bir çözüm yaratamamış, ilerleyen yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik tahribat da eklenince bunalım derinleşmiştir.

Bu dönemde Abba-Lerner öncülüğünde fonksiyonel maliye yaklaşımı literatüre girmiş, devletin ekonomiye müdahalesi kamu harcamalarını arttırmaktan öteye taşınmıştır. Tam istihdam ve fiyat istikrarın sağlanması ve yaşam standardının yükseltilmesi gibi amaçlar devletin asli makroekonomik görevleri olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu yaklaşım ile sadece durgunluk dönemlerinde değil, enflasyonist dönemler ve farklı ekonomik konjonktürlerde devletin gerekli mali politikalar aracılığıyla ekonomide dengeyi sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Hükümetler içinde bulunulan ekonomik koşullara göre para ve maliye politikalarını uygulamalıdır.

Kamu müdahalelerine dayalı maliye politikası temelinde şekillenen Keynesyen yaklaşım 1945-1970 döneminde en popüler çağını yaşamış, sadece ekonomik durgunlukla mücadele eden sanayileşmiş batı ekonomilerinde değil, gelişmekte olan ülkelerde de kalkınma ekonomisinin belkemiğini oluşturmuştur. Öte yandan 1950 ve 1960'lı yıllarda Tobin ve Samuelson tarafından geliştirilen Neo-Klasik yaklaşım ile teorik düzlemde klasik iktisadi ekol ile Keynesyen yapı bir anlamda sentezlenmiş, kısa dönemde Keynesyen müdahaleler kabul edilirken, uzun dönemde klasik iktisadın geçerliği olduğu savunulmuştur. Maliye ve para politikalarının her ikisini de fonksiyonel kabul eden bu yaklaşım uygulamada Bretton-Woods sistemi koşullarından dolayı maliye politikası ağırlıklı bir nitelik sergilemiştir.

1973 yılında yaşanan petrol krizi ile dünya ekonomileri enflasyon ve durgunluğun (işsizliğin) bir arada yaşandığı stagflasyon olgusu ile karşılaşmıştır. Stagflasyonda enflasyon ve işsizlik ile büyüme düşüşleri, bütçe açıkları ve cari açık gibi önemli sorunlar baş göstermiş, özellikle sanayileşmiş ülke ekonomileri ciddi kayıplar yaşamıştır. İçine girilen bunalımdan çıkış için Keynesyen politikaların yeterli olmayacağı görüşü hâkim olmuş ve hatta yaşanan krizin maliye politikalarından kaynaklandığı dillendirilmiştir.

Bu dönemde Friedman tarafından geliştirilen monetarist teori Keynesyen maliye politikasını yoğun eleştiriye tutmuş, ekonomik buhranların talep arttırıcı politikalardan ziyade arzı arttırıcı politikalar ile aşılabileceğini vurgulamıştır. Keynesyen politikaları eleştiren bir diğer akım kamu tercihi ve anayasal iktisat yaklaşımıdır. Buchanan ve Tullock tarafından geliştirilen yaklaşım "devletin başarısızlığı" argümanı ile devletin küçültülmesi, bütçenin denk olması, borçlanmanın sınırlandırılması gibi uygulamaların gerçekleştirilebilmesi için mali bir anayasa yapılmasını önermektedir. Keynesyen maliye politikaları ile özde tamamen çelişen bu yaklaşımlar 1980-1990'lı yıllar boyunca popülerliğini korumuş ve uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde maliye politikalarının etkinliğine olan inanç neredeyse tamamen yıkılmış, maliye politikası hantal ve demode bir politika olarak görülmüştür.

1990'lı yıllardan itibaren gelişmekte olan Asya ülkelerinde finansal krizler dizisi baş göstermiştir. 1995

Meksika, 1997 Güneydoğu Asya krizi ve devamında 2001 Türkiye ve 2002 Arjantin krizi ile sonlanan krizler bu ülke gruplarında 1980’li yıllardan itibaren uygulanagelen döviz baskılayarak yabancı kaynak sağlama ve bu kaynakla büyümeyi gerçekleştirme politikasının terk edilmesine yol açmıştır.

2000’lerin başında ABD ve Avrupa’da görülen resesyon belirtileri genişletici maliye politikalarının tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. 2001 yılında vergi indirimleri devreye sokulmuştur. 2007 yılında yaşanan kriz ile maliye politikalarına tam bir dönüş yapıldığı söylenebilir. Krizin başlangıç evresinde uygulanan para politikasının etkisizliği ile maliye politikaları devreye sokulmuş, ABD hükümeti tarafından büyük hacimli devletleştirmeler ve mali paketler yürürlüğe sokulmuştur. Benzer mali önlemler sürecin ilerlemesi ile AB ve Türkiye’de de gözlenmiştir.

Yaşanan ekonomik krizler ve krizlerden çıkış politikaları bize göstermektedir ki maliye politikaları tüm eleştirilere (esnek olmaması, gecikmeli işlemesi, popülizme açık olması vb.) rağmen krizlerden çıkışta başvurulan en etkin politika olma özelliğini korumaktadır. Finansal küreselleşmenin en üst düzeyde yaşandığı günümüz ekonomik düzeninde başta finansal krizler olmak üzere kriz yaşanma sıklığı artmış, krizler küresel niteliğe bürünmüş ve krizden çıkışta para politikaları yetersiz kalmıştır. Mahfi Eğilmez’in deyişiyle “Keynesyen yaklaşımın yürürlükte olduğu dönemlerde pek kriz çıkmadığını, Friedmancı yaklaşımın yürürlükte olduğu dönemlerde ise kriz çıktığını görüyoruz. Kriz çıktığında da genellikle göreve çağırılan model Keynesyen model oluyor”. Yaşanan son krizler ve pandemi koşulları göstermiştir ki Keynesyen maliye politikaları krizlerden çıkışta en etkili ekonomi politikasıdır.

KAYNAKÇA

- Ağcakaya, S. ve Yücel, Ö. (2016), Küresel Ekonomik Krizlere Panoramik Yaklaşım, S. Ağcakaya, B. Afşar, S. Ögreci içinde, KRİZ Disiplinlerarası Bir İnceleme, (87-113), Bursa: Ekin Yayınevi
- Ağcakaya, S. ve Yücel, Ö. (2020), Kapitalizmin Tarihsel Krizleri ve Sosyo Ekonomik Yansımaları, S.Ağcakaya içinde, Mali Sosyoloji, 217-246, Bursa: Ekin Yayınevi
- Aktan, C.C. ve Sakal, M. (2007), Geleneksel Maliye Politikasının Temelleri, C.C. Aktan, D. Dileyici, İ.Y. Vural içinde, Kurumsal Maliye Politikası, (9-33), Ankara: Seçkin Yayınevi
- Aktan, C.C. ve Şen, H. (2001), Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 42(2), ss.1225-1230
- Ay, H. ve Uçar, Ö. (2015), Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), ss.11-32
- Bingül, B. A. vd. (2020), Covid-19 Bağlamında Tarihteki Büyük Salgınlar ve Ekonomik Sonuçları, Journal of Turkish Studies, 15(4), ss.189-200
- Danışoğlu, A.Ç. (2007), Para Krizleri: Türkiye’de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 0(2), ss.1-11
- Demir, Y. (2009), 1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 8(18), ss. 209-227
- Durmuş, S. ve Şahin, D. (2020), Covid 19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, Journal of Turkish Studies, 15(4), ss.923-943
- Eğilmez, M. (2020), Küresel Finans Krizi, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Eğilmez, M. (2020), Değişim Sürecinde Türkiye, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Eğilmez, M. (2021), Tarihsel Süreç İçerisinde Dünya Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Eğilmez, M. (2021), Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Engin, C. ve Göllüce, E. (2016), 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları, Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), ss.27-40
- Ezer, F. (2010), 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye’ye Etkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), ss.427-442
- Fırat, E. (2013), Ekonomik Kriz ile Mücadelede Maliye Politikasının Rolü, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(1), s.309
- Fırat, M. (2020), Covid-19 Krizi ve IMF Destekli Maliye Politikalarının Gerekliliği, Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 2(3), ss.209-222
- Romer, C.D. (2012), Fiscal policy in the crisis: Lessons and policy implications, “IMF Fiscal Forum, April 2012, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.409.2653&rep=rep1&type=pdf> (28.12.2021)
- Şamiloğlu, F. (2001), Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme,

Mali Çözüm Dergisi, 55, ss.84-93

Gür, T.H. ve Tosuner, A. (2002), Para ve Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 20(1), ss. 9-36

IMF, (2020), Fiscal Monitor: Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID

Karaca, S. (2021), Covid 19 Pandemi Sürecinin Turizm Sektörüne Finansal Etkileri, International Journal of Social Science Research, 10(2), ss.

Karaçor, Z. vd. (2016), Finansal Krizler: Tarihsel ve Teorik Bakış Açısı, S. Ağcakaya, B. Afşar, S. Öğrekçi içinde, KRİZ Disiplinlerarası Bir İnceleme, (3-21), Bursa: Ekin Yayınevi

Karadağ, M.M. (2019), Finansal Krizler ve Asimetrik Enformasyon: Meksika ve Asya Krizleri, Maliye ve Finans Yazıları, Sayı: 112, ss.119-148

Karakurt, B. (2010), “Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye’nin Krize Maliye Politikası Cevabı”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi,24(2), ss.186-188

Kaya, D. G. ve Durgun Kaygısız, A. (2015), 2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Maliye Politikalarına Genel Bir Bakış, Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi, 11(26), ss. 171-195

Kepenek, Y. (2019), Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi

Örki, A. (2019), 1973 Krizi ve Sonuçları, <http://acikerisim.rumeli.edu.tr:6060/xmlui/handle/1/42> (07.12.2021)

Öztürk, S. (2003), Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 10(1), ss.171-185

Öztürk, S. ve Saygın, S. (2017), 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), ss.1-12

Şen, H.ve Kaya, A. (2015), Ekonomik Krizlerin Değişmeyen İmdatçısı: Maliye Politikası, Sosyo Ekonomi Dergisi, 23(23), ss.55-86

Ural, M. (2003), Finansal Krizler ve Türkiye, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 18(1), ss.11-19

Yılmaz, Ö. vd. (2005), İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 0(24), ss.77-97